

ਭੂਮਿਕਾ

ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਸਭ ਤੋਂ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੇ ਸਾਂਭਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਦੌਰ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਚੇਤਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਂਭਿਆ ਹੈ।

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਭਰਪੂਰ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਉਭਰਿਆ। ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਵਜੋਂ ਉਭਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚਿਹਰਾ ਮੁਹਰਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਜੋਂ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। 1967 ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੀਨੀਆ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ 1974 ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਸ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਰਗਰਮੀ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ 52 ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਹੁਵੰਨੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨਾਲ ਮਾਲਾਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਗਟਾ ਢੰਗ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਐਮ.ਫਿਲ., ਪੀ-ਐੱਚ.ਡੀ. ਪੱਧਰ ਦੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਪਾਧੀ ਨਿਰਪੇਖ ਖੋਜ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸੰਜੀਦਾ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਾਰ : ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਸੁਹਜ-ਸੰਚਾਰ ਚੁਣਿਆ ਹੈ।

ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਵਿਧੀਪੂਰਵਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜਨ ਲਈ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪੰਜ ਅਧਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਇ **ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ : ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਸੰਸਾਰ** ਵਿੱਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸਾਹਿਤਿਕ ਕਿਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਤਹਿ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵਾਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ, ਸਿੱਖਿਆ, ਚੌਗਿਰਦਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਸਦਾ ਪਰਵਾਸ ਭ੍ਰਮਣ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਸਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਰੋਤ ਵੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਦੂਜਾ ਅਧਿਆਇ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਸਤੂ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਕਲਾ ਕੌਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਹਿੱਤ **ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਾਵਿ ਸੰਵੇਦਨਾ : ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਸੰਚਾਰ** ਵਿਉਂਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਆਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਸਦੇ ਕਾਵਿ ਬਿੰਬਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੁਹਜ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਅਧਿਆਇ **ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ : ਕਥਾ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੁਹਜ** ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨੌਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛੋਕੜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਆਇ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਰਲ ਸਾਦੇ ਅਤੇ ਇਕਹਿਰੇ ਕਥਾ ਮਾਡਲ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਚੌਥਾ ਅਧਿਆਇ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਰਚਿਤ ਕਾਵਿ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। **ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਕਾਵਿ ਨਾਟਕ : ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚੀ ਸੁਹਜ** ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਰਚਿਤ ਬਾਰਾਂ ਕਾਵਿ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਕੜੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਾਵਿ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ : ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਵਿਧਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਰਚਿਤ ਦੋ ਸਵੈਜੀਵਨੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦਾ ਵਿਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਸਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਦਰਜ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਆਧਾਰਾਂ, ਅਨੁਭਵੀ ਸੰਸਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਜੁਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕਜੁੱਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਉਸਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੁਹਜ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਅਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਬਾਰੇ ਤਰੁੱਟੀ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਕੋਸ਼' (ਸੰਪਾ. ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤਨ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਰਵੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੱਤ ਆਧਾਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕਈ ਤਰੁੱਟੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੈਂ ਖਿਮਾਂ ਦੀ ਜਾਚਕ ਹਾਂ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੌਰਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰਥਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ ਸਕਾਂ।

ਮੈਂ ਅਤਿ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਗਰਾਨ ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਸਦਕਾ ਮੈਂ ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ ਸਕੀ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਦਫਤਰੀ ਅਮਲੇ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਰਾਜਿੰਦਰ ਬਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਮੇਰੇ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿੱਧ ਹੋਈ।

ਮੇਰੇ ਪੇਕਾ ਅਤੇ ਸਹੁਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੇ ਅਣਦਿਸਦੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਮੇਰਾ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਕਰਜ਼ਾਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਅਨਭਉ ਦੀਆਂ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਥਕਾਵਟ ਮੁਕਤ ਹੋਈ। ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਇਸ ਸਫਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਰਿਹਾ, ਉੱਥੇ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਅਮਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਉਮੀਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇੰਜ ਹੀ ਰਹਿਣ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੌਰਾਨ ਹਰ ਕਦਮ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬੋਝ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ।

ਅੰਤ 'ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਇਹ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਸਹਿਤ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੀ ਸੇਧ ਮੇਰੇ ਭਵਿੱਖਾਰਥੀ ਅਧਿਐਨ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗੀ।

(ਕਿਰਨਦੀਪ ਕੌਰ)